

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41

Aralık 2015

December 2015

www.sosyalarastirmalar.com ISSN: 1307-9581

16. VE 19. YÜZYILLARI ARASINDAKİ YABANCI SEYAHATNAMESLERDE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ KADIN ALGISI

THE PERCEPTION OF WOMAN IN OTTOMAN EMPIRE IN FOREIGN TRAVELOGUES BETWEEN 16TH AND 19TH CENTURIES

Müzeyyen ALTUNBAY*

Öz

Sadece birer gezi yazısı olarak kabul edilemeyecek olan seyahatnameler, gezi izlenimlerinden de öte bir toplumun kültürel dokusuna ait çok sayıda bilgiye kaynaklık etmesi bakımından önemli eserlerdir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan sürede Osmanlı Devleti'ni ve Türk kültürünü anlatan, Türkleri yakından tanımak ve tanıtmak amacıyla ülkeye gelen çok sayıda seyyah olmuştur. Bu seyyahlar eserlerinde siyasetten kültürel yaşama, askeri yapıdan eğitime, sanatlardan zanaatlara kadar birçok konuyu ele almışlardır. Seyahatnamelerde ele alınan en önemli konulardan bir tanesi "kadın" konusudur. Kadın konusu; tebaa olan Türk ve Müslüman kadınlar, saray kadınları, cariyeler ve odalıklar, gayrimüslim kadınlar olmak üzere dört temel başlık altında ele alınmıştır. Bu çalışma, 16. ve 19. yüzyılları arasındaki yabancı seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'nde yaşayan kadınlara yönelik Avrupalıların bakış açısını ortaya koyabilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Seyahatname, Kadın Algısı, Seyahatnamelerde Kadın, Seyyah.

Abstract

Travelogues, which cannot be regarded only as travel writings, are significant works since they are the resources of information about a society's culture beyond being just travel observations. From 16th century to 19th century, there had been a large number of travellers coming to the Ottoman Empire to know and promote Turkish people better by describing them and telling about the country. These travellers handled many issues from politics to cultural life, from military organization to education, from art to craft in their works. One of the most important topics in travelogues is "women". The topic of women had been discussed under four main headings as Turkish-Muslim women, palace women, concubines and odalisques and non-Muslim women. This study was conducted in order to reveal the perspectives of European people towards the women having lived in Ottoman Empire and being discussed in foreign travelogues between 16th and 19th centuries.

Keywords: Women, Travelogue, Women Perspective, Women in Travelogues, Travellers.

Giriş

Tarihsel süreçte sık sık ele alınan, hemen her dönem onlarca araştırmaya kaynaklık eden konulardan bir tanesi kadın konusudur. Kadın konusu, çok boyutlu olarak ele alınmakla birlikte yapılan çalışmalarda en çok göze çarpan nokta ataerkil toplumlarda kadına yönelik uygulamalar olmuştur. Kadın konusuna tarafsız bir gözle yaklaşabilmek için bir toplumun kendi kadınlarına bakışı kadar, o toplumdaki kadınların başka toplumlar gözünde nasıl algılandıkları da önemlidir. Türk toplumunda, kadının yeri ve değerinin ortaya koyulabilmesi için farklı toplumların gözünden de bakabilmek gereklidir.

Seyyahlar ve oryantalistler kadın konusuna dikkatle ve merakla yaklaşmışlardır. Özellikle Batı'da edebî eserler vasıtasıyla Türklerin tanıtılmaya çalışıldığı ve Osmanlı Devleti'ne dönem dönem hayranlık duyulduğu bilinmektedir¹. Osmanlı toplumuna dair olan izlenimlerin anlatıldığı seyahatnamelerde en sık ele alınan konulardan biri "kadın" konusudur. Bu bilgilerin bazen alabildiğine tarafsız ve bazen abartılı olması Avrupalılarda konuya yönelik bir tutumun oluşmasında etkili olmuştur. Yazılan bu seyahatnamelerde özellikle Türk ve Müslüman kadınları ile saray kadınlarından çok sıklıkla bahsedilmiş, olabildiğince çok bilgiye yer verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yıldızının parlamaya başladığı yıllardan itibaren devlete ve Türk insanına dair Avrupalılarca benimsenen tutumun oluşmasında yazılan bu seyahatnamelerin etkisi bir hayli fazladır. Çünkü günümüzde hâlen var olan bazı yanlış anlamaların ve yakıştırmaların kaynağının da yazılan bu seyahatnameler olduğu bilinmektedir. İşte bu yanlış anlamaların ve tutumların önüne geçilebilmesi için seyahatnamelerin tarafsız bir gözle değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

"Seyahatnameler, bir ülkenin ya da bir toplumun sosyokültürel dinamiklerinin, yaşam biçiminin, inançlarının, değer yargılarının ve daha birçok özelliğinin bir başka toplumun birey ya da bireyleri tarafından yapılan geziler sonucunda bu kişilerin tespit ettikleri gözlemleri kaleme almasıyla oluşan

* Dr., Giresun Üniversitesi, Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Elemanı, e-posta: altun.bay@hotmail.com

¹ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: M Kaya Bilgegil (2009). Rönesans Çağı Cihan Edebiyatında Türk Takdirkarlığı. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

yazılardır” (Altunbay, 2013: 282). Seyahatnamelerde ele alınan konular çok çeşitli olabilmektedir. Yaşam biçimi, giyim tarzı, yemek kültürü, el sanatları, zanaatlar, sosyal ve iktisadî hayat, eğitim vs. gibi birçok konu ele alınmaktadır. Seyahatnameler, daha çok gezi amaçlı olabildiği gibi ticari, siyasî, askerî vb. gibi nedenlerle seyahat edenler tarafından da yazılabilmektedir. Merak edilen, görülmek istenen yerlere yapılan seyahatler neticesinde gezilen yerlerin en ince ayrıntılarına kadar incelendiği ve kaleme alındığı bilinmektedir. Geçmişte Avrupa’da ilgi odağı olan merkezlerin başında gelen İstanbul böylelikle birçok seyahatnamenin odak noktasını oluşturmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti’ne gelen seyyahların en önemli durağının Payitaht olması, İstanbul’u anlatan seyahatnamelerin fazlalığının tesadüfî olmadığını da ortaya koymaktadır. İstanbul’un gerek tarihi gerekse kültürel dokusu buraya olan ilgiyi artırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’ni ve Türkleri yakından tanımak isteyen birçok gezginin işe İstanbul’u anlatarak başladığı görülmektedir.

Batı’da yüzyıllardır Doğu’ya karşı duyulan hayranlık, Doğu’nun kültürel ve bir o kadar da ekonomik zenginliği bu toprakların Avrupalılar gözünde bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Özellikle Türklerin tanınmak istenmesi yazılan birçok eserde ayrıntılı anlatılmasından anlaşılabilir. Ancak seyahatnamelerin her zaman için iyi niyetlerle yazıldığı söylenemez. 16. ve 19. yüzyılları arasındaki seyahatnamelerin ve gelen seyyahların çokluğu dikkate alındığında yapılan gezilerin ve yazılan eserlerin sadece kültürel açıdan ülkeyi ve toplumu tanımayla ilgisinin olmadığını ortaya çıkmaktadır. 1699 yılında Karlofça antlaşması ile dağılma dönemine girdikten sonra ülkeye gelen yabancı elçilerin ve seyyahların sayısında bir hayli artış olmuştur. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti’ne gelen seyyahların birtakım korkuları olduğu bilinmektedir. Ancak ne var ki, ilk siyasî ve askerî yenilgilerden sonra Avrupa’da Osmanlı Devleti’ne ve Türklere karşı olan korku giderek azalmaya başlar. Dolayısıyla her yeni yüzyılda devletin kayıplarına nispetle gelen seyyah ve elçi sayısının arttığı, böylelikle devletin her hareketinin kayıt altına alındığı ve var olan seyahatnamelerde askeri bilgiler ile toplumsal bilgilerin geniş yer tuttuğu görülmektedir.

Ünal (2013: 46-47), XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyılda gelen seyyahların bakış açılarında bazı değişikliklerin göze çarptığını belirtmektedir. XVI. yüzyılda Türklerin askerî üstünlüğünün çok belirgin olduğunu, ancak İnebahtı yenilgisiyle kazanılan cesaretin Coğrafi keşifler neticesinde Osmanlı Devleti’nin geride kalmasıyla arttığını belirtmiştir.

Seyahatnamelerde Türk kimliği ve Türk algısı, bununla birlikte daha çok kadın algısı öne çıkmaktadır. Türkler, Avrupalılar gözünde bahsi geçen yüzyıllarda hep efsanevi bir kimliğe büründürülmüştür. Bunda elbette yüzyıllardır gelen siyasî ve askerî başarıların etkisi büyüktür. Osmanlı Devleti’nde yaşayan kadınlara yönelik en fazla tespite bulunan seyyahlardan biri Jean Thevenot’tur. Thevenot, önce Türk algısını ortaya koyar ve Avrupalılar gözündeki Türk tasvirini yapar.

Hiristiyanların çoğu Türklerin şeytan, barbar, imansız kişiler olduklarına inanırlar, fakat onları tanımış ve onlarla konuşmuş olanlar farklı düşünceye sahiptirler. Zira muhakkak ki Türkler iyi kimselerdir ve kendinize yapılmasını istemediğiniz şeyi başkalarına da yapmayınız emrine çok iyi uyarlar (Thevenot, 143).

Türk, fiziki bakımdan bir çeşit devdir. Kuşveti zaten atasözlerine geçmiştir. O, cesur ve dayanıklı bir savaşçıdır, dolayısıyla tehlikelidir. Kıyafet ve süsü ile muhteşem ve yabancı olarak tahayyül edilir. Askeri hünerleri, saray oyunları, devrin büyük gösterileri daima -ve her zaman başarı ile - “Türklerin süvari alaylarını ve tuğ takmalarını temsil eder. O hâlde fiziki bakımdan hemen hemen mitolojik bir yaratıktır (Thevenot, 26).

Genel olarak Türklere dair verilen bir diğer bilgi ise temizlikle ilgilidir. Türklerin vücut temizliğine ve ruh temizliğine çok dikkat edişleri Avrupalıların dikkatinden kaçmaz.

Türkler vücut temizliğine çok dikkat ederler. Kirli, pis olanlardan tiksiniyorlar, vücut pisliği onların nazarında ruh pisliğinden daha fenadır. Bundan dolayı sık sık yıkanıyorlar (Busbecg, 112).

Türkler fiziksel özellikleri bakımından daha çok sağlam, dayanıklı, güçlü ve bir o kadar da temiz insanlar olarak anlatılmışlardır. Bu çalışma, Türk algısından ziyade 16. ve 19. yüzyılları arasındaki yabancı seyahatnamelerde Osmanlı Devleti’nde yaşayan kadınlara karşı Avrupalıların bakış açısını tespit edebilmek ve var olan algılarını ortaya koyabilmek amacıyla kaleme alınmıştır.

1. Seyahatnamelerde Kadınlar

Osmanlı Devleti’nin dünyada küresel bir lider olduğu yüzyıllarda askerî ve siyasî başarıların yanı sıra dil, edebiyat ve sanat alanında gelişmişliğin hat safhaya ulaştığı bilinmektedir. 17. yüzyılda girilen duraklama döneminin ardından devlet, 18. ve 19. yüzyılda gerileme dönemine girmiş ve sonuç olarak bu süreç Osmanlı Devleti’nin dağılması ile noktalanmıştır. Bu yüzyıllar arasında kadınlara dair yazılı belgeler oldukça azdır. Faroqhi (2005), “16. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar kentlerde yaşayan Osmanlı kadınları hakkında elde bulunan kaynakların çoğunun mahkeme kâtiplerinin elinden çıkan belgeler” olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle kadınlara dair diğer bir önemli kaynağı seyahatnameler oluşturmaktadır. Gayri-resmî bir kaynak kabul edilebilecek bu eserlerde düşünceler öznal olmakla birlikte zaman zaman gerçekçi bilgilere de yer verildiği görülür. Ancak düşüncelerin öznal olması doğrudan

toplumsal ve bireysel algı ile ilgili olduğundan bilgilerin de yanlışlık arz etmesi normal karşılanmalıdır. Seyahatnamelerde kadın konusu çok farklı açılardan ele alınır. Konu; Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman ve Türk kadınlar, saray kadınları, cariyeler ve odalıklar, gayrimüslim kadınlar olmak üzere temel olarak dört başlık altında incelenmektedir.

1.1. Osmanlı Devleti'ndeki Türk ve Müslüman Kadınları

Yabancıların gözünde gizemlerle dolu olan Türk kadını, aynı zamanda Avrupa'daki kadınlardan da çok başkadır. Bu başkalık gerek fiziksel gerekse yaşam biçimi ve inanış yönüyle ortaya çıkar. Sosyal yaşamda çok fazla öne çıkmamaları kadınların bu anlamda daha çok merak konusu olmasına neden olmuştur. Seyahatnamelerde ilk olarak kadınların fiziksel özellikleri ile giyim tarzları ele alınır ve Avrupa'dakilerle kıyaslanır. Ancak şunun da belirtilmesi gerekir ki dinî inanışın ve kültürel yapının getirdiği birtakım yükümlülükler kadınları derinden etkilemiş ve onların aile içinden olmayan karşı cinsle aralarında mesafelerin olmasına neden olmuştur. Yani toplumda birbirine yabancı bir kadın ile erkeğin doğrudan münasebetleri söz konusu değildir. Dolayısıyla kadınlara dair bilgiler veren birçok seyyah bunları daha çok duydukları vasıtasıyla kaleme almışlardır. Bunu yaparken de kendi hayal güçlerini katmayı ihmal etmemişlerdir. Kadınlar hakkında en geniş bilgiyi veren seyyahlardan bir tanesi Thevenot'tur. Bununla birlikte bu dönemler arasında yazılan hemen her seyahatnamede kadınlara dair az ya da çok bilginin mutlaka yer aldığı görülür. Thevenot, Türk ve Müslüman kadınların fiziksel özellikleri ile giyimlerini şöyle anlatır:

Türkiye'de kadınlar, güzel, kusursuz ve beyazdırlar, çünkü sokağa az çıkarlar ve çıktıkları zaman da örtülüdürler. Onlar tabii güzelliklerine suni ilaveler yaparlar, kendilerine çekicilik vermek için kaş ve kirpiklerini sürme dedikleri siyah renkli bir madde ile boyarlar. Tırnaklarına kına dedikleri koyu kırmızı renkli maddeyi sürerler. Türk kadınları çok temiz ve tertiplidirler, çünkü onlar haftada en az iki defa hamama giderler, vücutlarında ne kir, ne de tüy bulunmaz (Thevenot, 137).

Onlar hemen hemen erkekler gibi giyinirler, ilkin aynı erkekler gibi tenlerine iç don giyerler, bunlar topuklara kadar iner ve mevsime göre kadife, çuha, brokar, saten veya bezdendir. Sonra gömlekleri vardır ve üzerine pikeden jüpon adını verdikleri küçük bir gömleçlik daha giyerler, en üste kaftanlarını giyerler, gümüş yaldızlı veya altın levhalar ile süslenmiş, bazen taşlarla zenginleştirilmiş kemerlerini takarlar ve kemerlere küçük bir cangiar ilâştirirler. Sokağa çıktıkları zaman erkeklerinki gibi feraceleri vardır, bunun kolları o kadar uzundur ki ancak parmakların ucu görünür, sokaklarda feracelerinin bir ucunu, ön tarafta biri diğeri üzerine gelecek şekilde tutarlar. Ayakkabıları erkeklerinki gibidir (Thevenot, 137-138).

Kadınların giyim tercihlerinde halk arasında kendi inanışlarına göre kutsal kabul ettikleri birtakım uygulamaların da etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu uygulamalar onların kültürel kimliği ile ilgili olduğu gibi inanışları itibarıyla da olabilmektedir. Dolayısıyla bir kadının giyim tarzı, onun etnik kimliğini hatta inanışını ortaya koyabilmektedir.

Hız Muhammed'in soyundan gelenler yeşil türban taşır, bunlara şerif denir. Bu soydan gelen kadınlar, başlarının ön kısmı üzerindeki peçelerine tutturulmuş olarak taşıdıkları bu çeşit yeşil kumaş parçası ile tanınırlar (Thevenot,83-84). Doğuda, Türk'ün hâkim olduğu yerlerde bütün kadınlar şalvar giyer ve şalvarla yatarlar. Başörtüsü hariç, erkekler gibi giyinirler. Ve dünyaya geldiklerinden beri hep aynı şekilde giyinmişlerdir denilebilir (İsimsiz, 133).

Seyahatnamelerde kadınların toplumsal yaşamdan uzak tutulmasının daha çok kadınların iffetine leke gelir düşüncesiyle yapıldığı belirtilir. Kadınların toplumsal konumunu belirleyen büyük ölçüde eşleridir. Erkeklerin izin verdiği ölçüler nispetinde yaşamını sürdüren kadının aile dışındaki erkekler ile görüşmeleri de kesinlikle yasaktır. Bu konuda önemli tespitleri olan seyyahlardan bir tanesi de Busbecg'dir.

Türk kadınlarındaki yüksek ahlak seviyesinden de bir nebze bahsetmek yerinde olacaktır. Karılarının iffetleri Türkler için o kadar önemlidir ki hiçbir başka millete ona bu derece önem verildiğini göremezsiniz. Karılarının iffetini korumak için, güneş ışığının bile erişemeyeceği şekilde onları eve kapatırlar. Mecbur kalıp da bizzat sokağa çıktıkları zaman, onları o örtülü ve kapalı hâli ile bir hayalet zannetmek mümkündür. İnsanlara keten veya ipek peçeler arasından bakarlar, fakat kendi ciltlerinin en ufak bir kısmı dahi bir erkek tarafından görülemez (Busbecg, 109).

Birazcık güzelliği yahut gençliği olan bir kadının bile onu gören erkekte arzu uyandıracığı ve dolayısıyla ruhen kirleneceği düşünülür. Bunun için kadınlar erkeklerden tamamen uzak tutulur. Çocuklar ve kocaları dışında erkek olarak yalnız kardeşlerine görünmelerine izin vardır. Kocalarının kardeşlerine bile görünmezler. Zengin ve yüksek tabakaya mensup erkekler, evlenirken, karılarının evden dışarıya ayak atmayacaklarına dair şart koşarlar. Hiçbir erkek veya kadının, en yakın akrabaları dâhil, ne sebeple olursa olsun, onları ziyaret etmelerine izin vermezler. Ana babalar bu yasağa dâhil değildir. (Busbecg, 110).

Seyyahların yanı sıra Türkleri anlatan mektuplarıyla bilinen Lady Wortley Montagu da Türk kadınlarının güzelliğine âdeta hayran kalır. İngiltere'ye gönderdiği mektuplarda İstanbul ve Türklere dair izlenimlerini en ince ayrıntılarına kadar anlattığı görülür. Türk kadınlarının doğal güzelliği Montagu'yu derinden etkiler. Genel olarak Türk kadını fiziksel özellikler bakımından kara gözlü, gür saçlı olarak tasvir edilir ve Türk kadınlarının dünyada eş benzeri olmayan bir güzelliğinin olduğu savunulur. Montagu ile birlikte tıpkı diğer birçok seyyah gibi Tournefort da Türk kadınlarının çok güzel olduğunda hemfikirdir.

Bu derece güzel ve gür saçlı kadınlara hiçbir yerde rastlamadım. Hiçbir takma saç kullanmadan yüz on adet örgü saydım bir tanesinde. İngiltere'dekinden çok daha fazla ve çeşitli. Çirkin bir genç kadın göremezsiniz. Hem hepsinin gözleri kara, tenleri dünyanın en güzel rengi. Her ne kadar bütün Hıristiyanlık âlemi içerisinde İngiliz Kral Sarayı en güzel kadınların bulunduğu yer ise de orada bile bu kadar güzel kadın yok (Montagu, 53).

Her ne kadar Türkiye'de kadınlar halkın arasına karışmazlarsa da, giyim kuşam bakımından görkemli olmaktan hiç vazgeçmezler; şalvarları erkeklerinkine benzer, pantolon gibi topuğa kadar iner ve bunun altına çok temiz bir maroken patik dikilir. İstanbul'da ve İzmir'de yaşayan Fransız kadınlarının söylediklerine göre, Türk kadınları genellikle güzel ve düzgün yapılıdır; tenleri yumuşak, hatları düzgün, boyunları hayranlık verici ve hemen hemen hepsi kara gözlüdür; aralarından birçoğu kusursuz güzelliktedir. Aslında giysilerinin biçki tarzı endamlarına uygun değildir; ne var ki, Türkler arasında en şişman kadınlar en beğenilenler olduğundan ince endam makbul sayılmaz (Tournefort, 69-70).

"Eserlerinde Osmanlı kadınının sosyal statüsü gibi konuları ele alan Montagu, bu konuda da Avrupa'da var olan yanlış, eksik ve önyargılı bakışı yıkmak istercesine Osmanlı kadını olumlu yaklaşımla ele almış; Türk kadınlarının güzellik, görgü, nezaket gibi konularda Avrupalı kadını geride bırakan özelliklerine vurgu yapmıştır" (Börekci, 2013: 192). Farklı seyyahlarca verilen bu bilgilerdeki ortak noktalar Türk kadınının tipik fiziksel özelliklerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Yine yazarı tespit edilemeyen bir seyahatnamede Türk kadınlarının giyimine ve süsüne dair şu notlara yer verilmiştir:

Saçları uzundur ve omuzlarının üstüne dökülür. Bizim papazlar gibi alınlarının üstünü kırparlar. Sert, zarif, sırma işlemeli bir hotozu başlarının üstüne kondururlar. Çenelerinin altına uçlarını düğümleyerek hotozun ön tarafını kapatmayacak şekilde bir yemeni bağlarlar. Daha üste altın sırma ile işli bir tül atarlar. Alınlarında tacı andıran, klaptandan bir şerit sarılıdır. Boyunlarına iki veya üç defa doladıkları tülü durmadan düzeltirler. Broştan hoşlanmazlar ama taşlar son derece ucuz olduğu için kıymetli taşlarla süslü altın gerdanlık, bilezik ve küpe, orta hâlli olanlarda bile bulunur. Üzerlerinde iki bin duka değerine mücevherle düğüne ve hamama gittikleri bile olur (İsimsiz, 139).

İncelenen bu seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki kadınların eğitim öğretim anlayışına ait bilgiler yok denilecek kadar azdır. Hemen her konuya ilişkin bilgi verilirken hatta en gereksiz ayrıntılar dahi sayfalarca anlatılırken eğitim meselesi üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır. Var olan bilgiler ise sadece anlatılan konu üzerinden çıkarım yapılarak bir sonuca ulaştıracak türdendir. Seyyahların eğitime yeterince yer vermeyişlerinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan bir tanesi, özellikle duraklama ve dağılma dönemlerine denk gelen 17., 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında kendini yenileyememesi, eski usullerle tedrisata devam etmesidir. Matbaanın yaygınlaşmaması, modern tekniklerin bazı kesimler tarafından tepkiyle karşılanması ve yasaklanması eğitimin gelişmesi önündeki en büyük engellerden bir tanesini oluşturmuştur. Bu nedenle Enderun, medrese gibi eğitim kurumlarının başarısını devam ettiremeyen devlet, bu alanda yeniliklere de öncü olamamıştır. Genel olarak bakıldığında bu yüzyıllar arasındaki en yaygın kanı Türklerin ilimle uğraşmayı pek sevmedikleri yönündedir. Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların üzerinde en çok durduğu bir diğer konu, devlete ait askeri bilgilerdir. Bu nedenle seyyahların ilgisini çeken konuların başında askeri bilgiler, kadın konusu, halkın sosyal yaşamı, kültürel özellikler gibi halkı ve devleti tanımaya dönük bilgiler gelmektedir. Eğitim alanında geri kalmış bir ülkenin eğitim sistemi ile ilgilenmeyen seyyahlar, kadınların eğitiminden bahsedebilecekleri zaman Türk kadınının okumayı sevmediği yönünde görüş belirtmişlerdir. Taşcıoğlu (1958: 10) da "bugünkü manasıyla, kadının aile çerçevesi dışında tahsil ve meslek hayatının olmadığı ve kadın için tahsil hayatının, ancak dinî bir hususlarda bilgi sahibi olmaktan ibaret bulunduğunu" belirtmektedir. Toplumsal yaşam gereği erkeklerle aynı okula gidemeyen kız çocuklarının eğitimi daha çok evde ve dini bilgilerin öğrenilmesi şeklinde olmuştur. Seyyahlara göre erkeklerin aksine kız çocukları için onları hayata ve evliliğe hazırlayan dikiş-nakış, yemek pişirme gibi hususların öğrenilmesi önemlidir.

Türkler ilimle az uğraşırlar ve okuyup yazmayı öğrenmekten memnundur, umumiyetle içinde medeni ve dini hukukun yer aldığı Kur'an üzerinde araştırma yaparlar, bazıları astroloji ile ve biraz da diğer bilimlerle uğraşırlar (Thevenot, 145).

Nadiren okuma yazma bileni de çok daha azdır. Evlenmeden önce dikiş dikmesini, iş işlemesini, şekerlemeler, şerbet hazırlamasını, tatlılar pişirmesini öğrenmiştir. Fakat kafesli bir pencerenin altındaki mindere ya da sedire oturarak, elindeki mercan tespihin tanelerini parmaklarının arasında yuvarlamaktan başka bir şey yapmamayı tercih eder (Oliver, 112). Ruhsal açıdan, Türk kadınlarında ne zekâ, ne canlılık ne de şefkat eksikliği vardır; bu ülkenin erkeklerine en güzel tutkuları yaşatma yeteneğine sahip olduklarını gösterebilir; ne var ki, aşırı baskı altında yetişmeleri nedeniyle ancak kısa zamanda büyük yol almakla yetinmişlerdir (Tournefort, 71).

"Eğitim konusu üzerinde durulan çalışmalarda kadınların tamamen eğitimden mahrum bırakılmadığı, aksine belirli seviyede ve şartlarda eğitim aldıkları üzerinde durulur. Hornaby, orta hâlli ve fakir ailelerin çocuklarının da eğitim gördüklerini anlatmakta, bu eğitimlerin zenginlerin eğitimine benzemediğini, orta sınıftan gelen kızlar için büyük şehirlerde ve İstanbul'da okullar bulunduğunu bunlardan birinin de öğretmen yetiştiren okullar olduğunu, fakat Türklerin kızlarını erken

evlendirmelerinden dolayı okullara çok az kız öğrenci gönderildiğini, fakir ailelerin kızlarını ise kızlarla erkeklerin yan yana oturduğu mahalle mekteplerine yolladıklarını belirtmektedir” (Şahin, 2007: 277).

Seyahatnamelerde kadınların kapalı bir hayat yaşadıkları, toplumsal yaşama çok katılmadıkları ve eğitim öğretimle pek ilgilenmedikleri belirtilmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde kadınların aktif bir meslek hayatından bahsedilemese de gene de kendi işinin himayesini kendi elinde tutan kadınlar olduğu da görülmüştür. Doğan (2012: 14) ise konu ile ilgili olarak “Osmanlı’da dokuma ve gıda sektörünün, eskiden beri kadınların yoğun olarak çalıştıkları iş kolları olduğunu, birçok belgeden Osmanlı döneminde kadınların çalıştığını, ancak bunların daha çok alt gelir grubuna mensup kadınlar” olduğunu belirtmektedir. Ancak seyahatnamelerde bu hususlar üzerinde pek durulmamıştır.

Genel itibarıyla kadınların evlilik hayatı, evlilikle ilgili hükümler ve kurallar, erkek kadın ilişkileri vb. seyahatnamelerde üzerinde durulan diğer konulardır. Seyyahların dikkatini çeken en önemli hususlardan bir tanesi evlilikte kadınların yaşının küçük olmasıdır.

“17. yüzyıl sonu ile 18. yüzyıl başlarında yazılan La Motraye Seyahatnamesi’nde ise Türklerin, gençlik heveslerinin peşine takılıp da sonradan kendilerini ve ailelerini üzecek maceralara atılmasınlar diye evlatlarını böylesine çocuk yaşlarda evlendirdikleri belirtilir” (Altunış Gürsoy, 2013: 144). Seyyahlara göre erken evlenme/evlendirilme, birtakım dini ve sosyal endişeler neticesinde olmaktadır.

Kadınların bu dönemler arasında sosyal hayatta yaşayabildikleri şeylerin çok sınırlı olduğu konusunda birçok seyyah hemfikirdir. Ancak Türk kadınlarının eleştirilen en büyük yanlarından bir tanesi de dünyadaki olaylara kapalı ve ilgisiz olmaları yönündedir. Birçok seyyaha göre Türk kadını, kendisine ihtiyacı olan şeyler verildiği takdirde fazlasını aramayan, dışarıyla pek ilgilenmeyen bir yapıya sahiptir.

Türk şehirlerindeki halkın âdetleri, hayat tarzları, Avrupa’dakilere nazaran tamamen farklıdır. İlk olarak kadınlar, hemen hemen daima evlerinde kapalı kalırlar (Oliver, 30). Belirli bir düzeyin üstündeki Türk kadını, evinin dışına çok nadiren çıkar. Genç kadınların yüzleri peçeli de olsa sık sık sokakta görülmesi, iyi ve kibar bir hareket sayılmadığı gibi hoş da görülmez (Oliver, 112). Sokaklarda Türk kadınlarına az rastlanıyor; onlar dünyanın geri kalan bölümünde olup bitenlerle ilgilenmeden evlerinde oturuyorlar; kentten uzakta olan bazı paşaların eşleri hariç; bunlar yabancıardan nefret etmiyorlar; Türk kadınlarının çoğu evlerinde kalarak, daha iyisini yapamadıkları için, nakış işlemek zorundadırlar. Rum, Musevi, Ermeni kadınlar daha özgürdürler, ama onlar da evlerinden dışarı bizim kadınlarımız kadar sık çıkmazlar; çünkü esirler pazara gitmek gibi, özel işleri dışarıda yapılması gereken bütün işleri görürler. (Tournefort, 18).

Seyahatnamelerde en çok bahsi geçen konu ise “kafes ardı” denilen biçimdir. Kadınların bu dönemde evdeki özgürlükleri kafesli cumbalarla özdeşleştirilmiştir. Türk edebiyatında birçok romana yansıyan bu durum, kadınların dışarıyla olan bağlarını temsil eder. Seyahatnamelerden haremlik-selamlık diye ayrılan bölümlerinin bile bazı kurallara göre oluşturulduğu, herkesin buralara giremediği anlaşılmaktadır.

Harem daireleri, erkeklerin kesinlikle ayak basmayacakları, bir kadınlar arası buluşma yeridir. Evin erkeği bile haremde yabancı misafir bulunduğu zaman oraya giremez. Bu, hiçbir zaman ihmal veya ihlal edilemeyen bir gelenektir (Oliver, 102).

Büyük ve zengin ailelerde, harem ve selamlık, birbirine geçidi olan ve anahtarları sadece kocada bulunan iki ayrı bina şeklinde de olabilir. Hareme erkeklerin girmesi kesinlikle yasaktır. Erkek hizmetçi ve esirler bile buraya katıyen giremezler. Ailenin yakın erkek akrabaları ise sadece Şeker ve Kurban bayramlarında veya düğün, doğum, sünnet gibi olaylarda, belirli usul ve geleneklere bağlı olarak girebilirler (Oliver, 111).

Kıvrımlı dirseklerle alttan desteklenen kafesli küçük cumbalarıyla üst katlar daha da ileriye uzanır; içlerinin gizlerini açığa vermeyen cumba kafeslerinin ardından insan kimseye görünmeden her yanı gözetleyebilir. İçerde camla aynı hizada boylu boyunca uzanan minderlerle döşeli sedirleri gözümün önüne getirebiliyorum ve gevşemiş bir hâlde oraya yaslanmış, iki kıyı arasında olup bitenleri hiçbir şeyi gözden kaçırmadan izleyen görünmez hanımları pek güzel düşünüyorum (Loti, 28).

Oliver ise Türk kadınlarının uğraşlarını ana hatlarıyla şu şekilde belirtmektedir:

Kocasının hoşuna gitmek, onu işlerinden arta kalan zamanlarda haremde mümkün olduğu kadar uzun süre tutmak, çocuk doğurmak ve bakmak, kendi sütü ve güzelliğiyle ve biraz da ev işleri ile uğraşmak, Kur’an’ın emrettiği zamanlarda dua etmek, kahve ve sigara içerek evine gelen misafirleri ağırlamak, haremdeki Türk kadının belli başlı uğraşları arasındadır (Oliver, 112).

“XIX. yüzyıldaki gezginlerin tasvirlerinde, Türk kadını harem veya hamamda gösteren ve ‘Doğu’nun cinsel çekiciliğini’ anlatan ifadeler ile yine Türk erkeğini boş zamanlarında kahvehanede ve piknikte gösteren, ‘Doğu’nun tembelliği’ni ve ‘Doğu insanının umursamazlığı’ni anlatan yazılar bulunmaktadır” (Raczynski’den akt. Şahin, 2007: 300). Bu tasvirler incelendiğinde Türk kadını daha çok bir mindere uzanmış ve yatarken tasvir edilir. Bu anlatımlar, Türk kadının rahat yaşamayı seven bir karakterde olduğunu yansıtmaktadır. Şahin’in tespitleriyle (2007: 309) Türk kadınları seyahatnamelerde daha çok cinsellikle özdeşleştirilmiştir. Bu da dönem itibarıyla seyahatnamelerin yanı sıra yapılan resimlere de

yansımıştır. Görsel ve yazılı bu eserler Avrupalılar gözündeki Türk kadını anlatan taraflı eserler olarak kabul edilmektedir.

Seyahatnamelerde Türk kadınlarının en büyük korkularının kısırlık olduğu vurgulanır. Çünkü kadınların eş olarak elde ettikleri hakların yanında anne olarak elde edecekleri daha fazladır. Bu nedenle bütün kadınların evlenir evlenmez en büyük hayalleri ve istekleri çocuk sahibi olmaktır.

Kısırlık, doğuda kadınların başına gelebilecek en büyük felaket olarak algılanır. Kısır kadınlar, ana olarak hak edebilecekleri büyük saygı ve itibara hiçbir zaman sahip olamayacakları gibi, kocalarının başka kadınlara gitmesine katlanmak ve kocalarının talep edebilecekleri boşanmaya hiçbir itiraz göstermeden rıza göstermek zorundadırlar. İşin acı tarafı, bu şekilde boşanan kısır bir kadının ikinci bir defa, başka bir erkekle evlenmesine de ala imkân yoktur. Aslında kısırlık, kadını bir aşağılık duygusuna götüren bir tür eksiklik ve sakatlık olarak algılanır (Oliver, 110).

1.1.1. Evlilik ve Boşanma

Toplumun yapı taşını oluşturan aile kurumu Türklerde çok önemlidir. Özellikle bu dönemlerde yazılan seyahatnamelerden resmiyete bağlanmadıkça yani resmi olarak evli sayılmadıkça iki kişinin değil aynı çatı altında yaşaması, görüşmesinin bile hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Yine 16. ve 19. yüzyılları arasındaki seyahatnamelerde çok eşliliğin yaygın olmadığı görülür. Ortaylı (2012: 123-124), Müslüman Osmanlı ailesinin çok zevceli bir düzene dayandığının yaygın bir mütearife olduğunu fakat yanlış olduğunu belirtir. Ona göre Osmanlı cemiyetinde *polygamie* denen çok zevceli evlilik ne gayriahlâkî (zaten toplumda az görülür), ne de gayrikanunî bir durumdur, ama hoş karşılanmaz. Kentse alanda eşler arasında ekonomik sosyal eşitsizlik olduğu takdirde bu tür evliliklerin servetin cazibesıyla mümkün olduğunu belirtir. Yani çok eşlilikle ilgili kurumsal bir engel olmamakla beraber, burada örf ve âdetlerin esas alındığı anlaşılmaktadır. Thevenot ve Oliver, evlilik ve boşanma ile ilgili olarak şunları belirtir:

Türkler üç şekilde kadın sahibi olabilirler, onlar meşru evlenmelerle, ayrıca kebin olarak almakta ve cariyeleri almak suretiyle. Birincileri ancak evlenme merasimi tamamlandıktan sonra görebilirler (Thevenot, 136). Türklerde evlenme tarafların bozabileceği bir sözleşmedir; bundan daha büyük bir kolaylık olamaz; bununla birlikte, kısa süre sonra evlilikten sıkılacaklar olabileceğinden (tıpkı başka yerlerde de olduğu gibi) ve sık sık yaşanan boşanmaların ailelere külfet getirmemesi için akılcı çareler bulunmuştur (Tournefort, 67).

Kanun Türklerin yabancı dindeki kadınlarla evlenmelerine cevaz verir ancak doğacak olan çocukların Müslüman olarak yetiştirilmeleri şarttır. Türk kadınları ise yabancı dine mensup bir erkekle asla evlenemezler. Evlenebilmeleri için erkeğin daha önceden din değiştirip Müslüman olması şarttır (Oliver, 97).

Evlilik töreninde geleneksel kurallar takip edilir ve daha çok görücü usulü evlilikten bahsedilir. Seyahatnamelerde, evlilikle özellikle sosyal hayattan ve çalışma hayatından uzak olan kadının geleceğini güvence altına almak amacıyla çeyiz hazırlama anlayışının öne çıktığı ve bu çeyizin kadı tarafından tasdik edilerek güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. Evlilik törenine yönelik çeşitli uygulamalara dair bazı tespitler ise şöyledir:

Şayet birisi evlenmek isterse, evlenmek istediği kızın ebeveynleri ile kızlarına verecekleri çeyizin miktarı hakkında anlaşır ve bu anlaşmada kadı, iki şahidi ile birlikte bulunur, bu kadı evlenme şartlarını ve kocanın hanımına vereceği dulluk gelirini yazar. Kadın ise çeyizini evlenme günü düğün sebebiyle odasında sergiler. Fakat bu evlenme gününden önce koca, hanımını bir imamın önünde kendisine nikâhlattırır. Evlenme günü gelince, gelin kocasının evine duvakla örtülü olarak ve öndeki at veya develer üzerindeki eşyaları ile birlikte gider. Erkeğin evine gelince erkeklerin ve kadınların kendi aralarında birlikte oldukları büyük bir ziyâfet verilir ve günün kalan kısmı kukla oyunları ve müzik ile geçer (Thevenot, 136).

Bir kızla geleneklere uygun olarak evlenmek istendiğinde, kızın ana babasına başvurulur, kadının ve iki tanığın önünde anlaşmaya varıldıktan sonra antlaşma metni imzalanır. Kadı boşama durumunda nafaka belirlendikten sonra evlilik antlaşmasından tarafları kurtarır. Birlikte yaşanacak evi düzen ana baba değil kocadır; kızı gelince, kız yalnızca çeyizini getirir. Düğünden önce damat evliliğini imama kutsatır ve Allah'ın inayetine erişmek için sadakalar dağıtır, birkaç esiri azat eder. Düğün günü kız büyük bir örtü örtünerek ata bir, bir gölgelik altında, birçok kadının ve – kocanın hâli vaktine bağlı olarak- birkaç esirin eşliğinde sokakları dolaşır; kadın eve erkek çalgıcılar da törene katılır; düğün alayının ardında, alayın şanı olarak, gelinin çeyizinde getirdiği giysiler taşınır. Kocanın tek kazancı bu olduğundan, atlara ve develere birçok güzel görünümlü sandık yüklenmesine özen gösterilir, ama bu sandıklar, çoğunlukla boştur, içinde pek az giysi ve mücevher vardır. Gelin, şan olsun diye en uzun yoldan koca evine götürülür ve koca gelini kapıda karşılar (Tournefort, 68).

Boşama/boşanma konusu ise çok ayrıntılı ele alınmıştır. Osmanlı toplumunda evlilikte kadın ve erkeğin hakları olduğu, sanılanın aksine erkeğin istediği zaman eşini boşayamadığı, buna karşın kadının da boşama hakkı olduğu anlaşılmaktadır. Erkek, kadını boşayacağı zaman eğer haklı bir gerekçesi yoksa kadına yüklü miktarda nafaka ödemek zorundadır. Kadınların da belirli şartlarda boşama hakkı olmakla birlikte, erkeğin kadını boşamasının daha yaygın ve kolay olduğu yönünde bir görüş birliği vardır denilebilir.

Bu şekilde evlendikten sonra, eğer erkek ölürse kadının kocasından aldığı dulluk gelirinden başka bir kazancı yoktur, eğer kadın ölürse ve birkaç çocuk bırakırsa, çocuklar babalarını, annelerinin dulluk gelirini vermeye zorlarlar. Türkler bu şekilde dört kadına kadar evlenebilirler ve istedikleri zaman onları boşayabilirler; böyle yaptıkları zaman bir

kadının önüne giderler ve şöyle derler: Ala talak'is – selâse yani onu üç kere terk ediyorum, eğer bir adam karısını haksız yere boşarsa ona dulluk gelirini vermek zorundadır, fakat onu boşamak için haklı sebebi varsa, bu parayı ödemek zorunda değildir (Thevenot, 136-137).

Imber (2000: 79), yasanın kocaya tıpkı kölelerinin ve diğer yakınlarının olduğu gibi eşinin de nafakasını sağlama yükümlülüğü getirdiğini, kadına sağlanacak nafakanın ya evlilik sözleşmesi yapılır yapılmaz ya da kadın koca evine taşınır taşınmaz ödenirlik kazandığını, nafaka yükümlülüğünün ise eşlerden biri ölünceye kadar ya da ret durumunda, boşanma sonrasında kadının yeniden evlenme hakkı bulunmayan sürenin sonuna kadar sürdüğünü belirtmektedir.

Eğer bir kadın boşanırsa hamile olup olmadığını bilsin diye dört ay geçmeden yani boşandıktan sonra dört aya kadar başka bir adamla tekrar evlenemez ve böylece de soy sop karışmamış olur, eğer bu kadın boşayandan hamile ise boşanmak için doğumu beklemesi lazımdır ve baba çocuklarını beslemek zorundadır. Eğer bir adam kanuni yoldan karısını boşamamışsa ve hatta bu ayrılma kadın tarafından bile olsa, eğer onu tekrar almak isterse, bunu onun başka bir adamla evlenmesinden önce yapamaz, bu evlenmeden sonra onu tekrar alabilir (Thevenot, 136-137).

Kadınlarda boşama hakkının iki sebepten dolayı geçerli olabileceği anlaşılmaktadır. Bu sebepler neticesinde kadın, kadıya gider, şikâyetini anlatır. Kadı, nihai kararını verir.

Kadınlar kocaları gibi boşanma hakkına sahip değildirler, eğer kocası ona mecbur olduğu şeyleri ekmek, pılav, kahve, haftada iki defa hamama gitme parası temin edemiyorsa boşanma hakkına sahiptir; bunlardan birini ona temin edemiyorsa, kadın boşanmak için Kadı'nın önüne çıkabilir, çünkü kocasının ihtiyaçlarını karşılayacak imkânı yoktur. Kadı, evine gelerek şikâyetleri haklı bulursa, kadının isteğini kabul eder. Kocasını âdetlerin hilafına kadından yararlanmak istediği zaman kadın boşanmak isteyebilir, bu durumda Kadı'ya gider ve hiçbir şey söylemeksizin terliğini ters çevirerek koyar; kadı bu dili anlayarak kocayı getirtmek için birini gönderir, bu suçlamadan dolayı erkeğe sopa atılır ve kadın boşanabilir (Thevenot, 140).

Kocasının kendisine yeterli nafaka vermemesi ve ondan normal olmayan zevkler istemeye kalkışması boşanma sebeplerini teşkil eder, ki kadın bu durumda, hâkim huzuruna çıkarak kocasından ayrılma talep eder. Hâkim sebebini sorduğunda kadın hiç konuşmadan ayağındaki pabucunu çıkarıp ters çevirerek yere koyar. Bu hareketi kocasının kendisinden anormal zevkler istediği içindir (Busbecg, 111).

Yabancı seyahatnamelerin incelenmesi toplumsal yapının başkalarının gözünden görülmesini sağlaması açısından önem arz eder. Aynı zamanda seyahatnameler aracılığı ile kayıt altına alınmayan ya da eksik/yanlış bildiğimiz bazı bilgilerin de doğrusu öğrenilebilmektedir. "Boşama" konusunda olduğu bu hakkın sadece erkekte olmadığı kadınların da belirli durumlarda boşama hakkının bulunduğu anlaşılmaktadır. Seyahatnameler aracılığı ile aynı zamanda kadınların fiziksel özelliklerinden evliliklerine sosyal yaşamlarından toplumsal konumlarına kadar birçok konuda geniş bilgiler edinilmektedir.

1.1.2. Kadınların Sosyal Yaşamı

Osmanlı toplum hayatını belirleyen en önemli ölçüt din ve gelenek göreneklerdir. Kadınların erkekler kadar aktif bir sosyal yaşamlarının olmayışı, onların da kendilerine eğlence üretmelerini gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda hamam eğlenceleri ve geniş ev sohbetleri ortaya çıkmıştır. Seyahatnamelerde Türk kadınlarının hamama gitmeyi çok sevdikleri ve hatta kendi sosyal statülerini sergileyebildikleri bir yer kabul ettikleri hamamların, Türk kültüründe bir eğlence mekânı olarak algılandığı görülmektedir. Hamama gitmek kadınların eşlerinden izin almalarına bağlıdır ve evlilik gereği bir erkek eşine hamam parası vermekle yükümlüdür. Bununla birlikte kapalı bir hayat yaşayan kadınlar nazarında bu hamam eğlenceleri ve ev sohbetleri âdeta bir dinlenme, rahatlama aracıdır. Bütün gün ev içinde çocuklarıyla ve ev işleriyle meşgul olan kadınlar, hamamlarda bir araya gelerek eğlenirler.

Kadınların hamama gitmeyi çok büyük bir arzu ve heyecanla istemelerinin ve beklemelerinin diğer bir nedeni de örf ve âdetin sıkı kurallarından bir nebze ve geçici bir süre için de olsa kurtulabilme ihtiyacıdır. Çünkü hamamlarda kadınlar, genç kızlık arkadaşlarıyla karşılaşır, serbestçe sohbet eder, dertleşir, bir dahaki sefere yine buluşmak üzere sözleşir, merasimden ve etiketten sıyrılmış bir şekilde tatlı ve zevkli bir sohbe dalar. Zengin aileler, hamamlarda da servetlerini ve zenginliklerini teşhir etme fırsatını bulurlar. Hamama gidecekleri gün, nefis ve nadide yemekler, kahveler ve şerbetler hazırlattırır, meyveler getirirler, bütün hamamı gülsularına ve misk kokularına boğarlar. Bu tür hamam âlemleri, çoğunlukla çalgılar, şarkılarla devam eder, kukla ve Karagöz oyunları ile sona erer. Ancak böyle âlemlerin yapıldığı günlerde hamam, zenginler tarafından tamamen kiralınır ve diğer müşterilere kapatılır (Oliver, 113-114).

Halka açık hamama gitme izni aldıklarında hanımlar çok mutlu olurlar; hanımlarının çoğunun, özellikle de kocaları evlerine hamam yaptıracak kadar varlıklı olanların, bu özgürlüğü yoktur. Halka açık hamamlarda kadınlar hiçbir baskı olmaksızın kendi aralarında sohbet ederler, evlerinde olduğundan çok daha hoş saatler geçirirler. Karılarını seven kocalar bu masum eğlenceyi onlardan esirgemezler. Aşırı sevgi bazen boşanma nedenleri de olabilmektedir (Tournefort, 67).

Kadınlar hamama gelince onlara kadınlar hizmet eder, hangi dinden olursa olsun veya hangi durumda olursa olsun bir erkeğin kadınların hamamına girmesi ölümlü cezalandırılacak bir suçtur. Yüksek mevkiideki kişilerin kendileri ve hanımları için hususi hamamları vardır (Thevenot, 88).

Seyyahların ilgisini çeken kadın konusu çok yönlü ele alınmıştır. Türk ve Müslüman kadınlardan sonra saray kadınları, gelen seyyahlar için ulaşılamaz bir konumda resmedilmiş ve gerçeklikten uzak bilgiler verilmiştir. Saraya girişlerin belirli ölçüler nispetinde olduğu bilinmekle birlikte harem dairesine yabancıların girişi yasaktır. Dolayısıyla seyyahların bizzat gözlem yaparak saray kadınlarını ve onların yaşamlarını anlatmaları mümkün değildir. Ancak belirli duyular ve hayal ürünleri aracılığı ile bazı tespitleri kaleme aldıkları görülür.

1.2. Saray Kadınları

Saray kadınları ve harem Batılılar gözünde her zaman gizemli, efsanevi bir yer olarak tahayyül edilmiştir. Birçok Avrupalının hayalini süsleyen harem hayatı, onların nazarında olduğundan çok başka kabul edilir. Ne yazık ki bu fanteziler, gerçeği gölgede bırakarak öne çıkmış ve aslında olan değil, hayal edilenler gerçek kabul edilmeye başlanmıştır. Günümüzde birçok televizyon dizisinden popüler romana kadar harem hayatı konu edinilmekte ve yalan yanlış bilgiler verilmektedir. Gayri-ahlakî ölçülerle dizilere, romanlara konu edinilen harem hayatı adından da anlaşılacağı gibi gizli saklı, yasak manasına gelmektedir. Aynı zamanda bir okul ve eğitim kurumu olan harem, genç kızların çok yönlü yetiştirildikleri bir yer olma hüviyeti taşır. Sanat, edebiyat, musiki ve çeşitli zanaatlarda eğitim gören genç kızların kendilerini geliştirebildikleri bir yer olan harem, birçok milletten getirilen kızlardan oluşmaktaydı.

Türklere hizmet etmek için aralıksız olarak Macaristan, Yunanistan, Kandiye, Rusya, Mingrelya ve Gürcistan'dan olağanüstü büyük miktarda kızın geldiğini görmek kadar eğlenceli bir şey yok. Padişahlar, paşalar ve en büyük beyler çoğunlukla evlenecekleri kadını onların arasından seçerler (Tournefort, 44).

Saraya getirilen genç kızlarla ilgili Oliver ilginç bir tespitte bulunur. Ona göre esir olarak satın alınan bu genç kızların bazıları kendi aileleri tarafından daha iyi şartlar elde etmek amacıyla para karşılığında satılmaktadır. Yani zorla esir alınma gibi bir şey olmadığı gibi saraya girer ümidiyle bazı ailelerin de buna destek oldukları anlaşılmaktadır.

Esir kızlar, kendilerini satın alacak müşterilere asla gösterilmezler. Türk âdet ve gelenekleri buna kesinlikle cevaz vermez ama eğer kız buluş çağında ise müşterinin yakınlarından yaşlı bir kadının veya herhangi bir bohçacı kadın aracılığıyla, esir kızların endamı, vücut güzelliği; bekâreti hakkında daha kesin bilgiye sahip olmak istemesi mümkündür. Haremlerdeki kadınların genellikle çok güzel olmaları, kimseyi şaşırtmamalıdır. Çünkü bunlar İstanbul esir pazarlarında satılan en güzel, en düzgün vücutlu kadınlar arasından seçilerek buralara gelmişlerdir. Ama bizce insanı asıl hayrete düşürmesi gereken şey, para hırsının nasıl olup da ana babaların gözlerini bu derece kamaştırabildiği, onları dinî ve ahlakî kuralların dışına çıkarabildiğidir (Oliver, 106).

Osmanlı Devleti'nde padişahların haremdeki bu kadınlara nikâh kıymazlardı. Bu âdetin Kanuni Sultan Süleyman'a kadar devam ettiği bilinmektedir. Busbecg, nikâh kıyılmayışının gerekçesini şöyle izah eder:

Beyazıt, Timurlenge yenilince karısı ile birlikte esir düşmüş, dayanılmaz acılar çekmişti. Kendisinden sonra gelen sultanlar bu olayı unutamadılar ve böyle bir facia ile karşılaşmaktan korkarak evlenmekten kaçındılar. Cariyelerden çocuk sahibi olmuşlardı. Cariyelerin başına gelecek bir felaket nikâhlı karılarının uğrayacağı bir felakete nazaran daha hafif olacaktı. Ayrıca çocuklar hangisinden doğmuş olursa olsun fark gözetilmez. Miras bakımından da aynı haklara sahiptirler (Busbecg, 37).

Ancak Oliver, Busbecg'in aksine, bu anlayışı doğru bulmayıp daha farklı bir değerlendirme yapar ve padişahların cariyelere nikâh kıymayışlarına mağrur oluşlarını gerekçe gösterir.

Padişah, üstünlük duygusu veya siyasi düşüncelerle kendi tebaları gibi evlenemez. Zira bir kadınla evlenmeye bağlanarak onu neredeyse kendi mertebesine çıkarmak istemeyecek kadar mağrur olup kendisini öteki insanlardan üstün görür (Oliver, 35).

Görüldüğü gibi aynı konuda dahi seyyahlar arasında görüş ayrılığı oluşmuştur. Her seyyah kendi düşüncesi ve algısı doğrultusunda kadınları anlatmıştır. Oliver, Sultan sıfatının yakıştırılmasında da doğru bir tespitte bulunur ve ancak Osmanlı hanedanından gelenlere sultan denildiğini doğrular.

Birçok yazar, Padişah'ın karılarından "sultan" diye bahsetmiştir ama bu yanlıştır. Türkiye'de bu sıfat, sadece Hünkâr'ın kızı olan prenseslere ve bir de yukarıda anlattığımız gibi, tahtı işgal edenin annesine verilir. Bu sultanların kızları ise ancak "hanım sultan" diye anılır (Oliver, 37).

Harem gizli ve yasak bir yerdir, dolayısıyla sarayın diğer mekânlarına nazaran daha kapalıdır. Sarayın bu kısmına yabancıların rastgele girmesi mümkün değildir. Bu nedenle bilinmeyen bir yer olan harem, Batı'da daha çok merak ve ilgi uyandırmış, hareme çeşitli yakıştırmalarda bulunulmuştur. Ne yazık ki bu yanlış yakıştırmalar neticesinde harem, padişahların eğlence, zevk ü sefa yeri olarak zihinlere kazınmıştır.

Türklerin hükümdarı bir kadına ihtiyaç duyduğu zaman, kadınları yaşadığı bölüme (harem) gider, düzenli bir biçimde karşısında dizili duran cariyelerini gözden geçirir ve en çok hoşlandığı cariyeye mendilini atar, o da bu işareti anlar ve padişahın eşinin yanına giderek mendili ona gösterir. Padişahın eşi onu giydirip kuşatır, süsler ve padişaha yollar. Bizim kadınlarımız böyle bir şeyi asla yapmazlar (Gerlach, 107).

Halk arasında yaşayan kadınlar gibi saray kadınları da serbest değildir. Hareketleri, gezmeleri belirli ölçülere tabidir ve her şeyden önemlisi uymak zorunda oldukları saray adabı vardır. Sultanların sarayda dolaşmaları da belirli kurallar gerektirir. Bir saray kadınının -ki ister sultan olsun, ister cariye- her ne sebeple olursa olsun bir erkeğe görünmesi kabul edilemez bir davranış olarak addedilmiştir. Hatta seyahatnamelerde hadım ağalarının dahi sultanlarla göz göze gelemedikleri vurgulanır. Buna karşın günümüzde yapılan değerlendirmeler gerçeklikten uzak olmakla birlikte tarihin çarpıtılmasına ve var olan ahlaki değerlere de büyük bir darbedir.

Sultanlar sarayın bahçesinde gezindikleri zaman, bostancılar yahut bahçivanlar surların etrafında bulunmaktadırlar ve arkalarındaki büyük ve yüksek çatıya bağlı olan sopaları tutarak, deniz tarafına bakarlar ve sultanların dışarıdan görünmelerini önlemek için bahçe ile onlar arasında bir çeşit sur meydana getirirler, fakat hadım ağaları tarafından görülme endişesiyle bizzat kendileri sultanlara bakmaya cesaret edemezler, aksi takdirde derhal başları uçurulurdu; bu kıskançlık o kadar fazlaydı ki surlar yüksek olsa bile denizden geçen kayık veya gemilerin, sultanların bahçede oldukları sırada buraya 400 adımdan daha fazla yaklaşmalarına müsaade edilmezdi, işlerine gitmeleri için oradan geçmeleri icap ettiği takdirde şayet bahçenin yakınından geçiyorlarsa nöbetçi, bir tüfek atarak onları uzaklaştırır ve böylece onlar da denizde büyük bir tur atmak zorunda kalırlardı (Thevenot, 68).

Seyahatnamelerde saraydaki kadınlar arasındaki dayanışmanın çok kuvvetli olduğu vurgulanır. Sarayda güçlü olmanın yolunun ise Valide Sultan'a yakın olmakla ölçüldüğü belirtilmiştir. Bununla birlikte kadınların devlet işlerinde de önemli söz sahibi oldukları anlatılmaktadır. Resmîyette bir makamları olmamakla birlikte eşleri üzerlerindeki yetkilerinin beklenenden daha fazla olması da seyyahları oldukça şaşırtmıştır.

Türk kadınlarının resmî devlet ve hükümet işlerindeki nüfuz ve etkileri ayrı ve kapalı yaşayışlarından asla umulmayacak kadar büyük ve önemlidir (Oliver, 100). Türk kadınları arasında dayanışma duygusu çok güçlüdür. Gerektiğinde kısa sürede birleşerek ortak hareket edebilirler. İzzeti nefislerine, haysiyet ve gururlarına çok düşkündürler. Saraydaki kadınların nüfuz ve güçleri, Hünkâr'a veya Valide Sultan'a yakınlıkları ölçüsünde artar (Oliver, 103).

1.3. Cariye ve Odalıklar

Cariye ve odalık meselesi tartışılmalı konulardan bir tanesidir. Esir pazarından satın alınan cariyelerin özgürlükleri sınırlı olmakla birlikte seyahatnamelerde bunlar, yaşadıkları ailenin bir ferdi olarak anlatılmış ve hiçbirinin kötü muamele ve aşağılamaya maruz kalmadıkları belirtilmiştir.

Türkiye'de çoğunlukla buluş çağından önce veya hemen bu yaşlardayken satın alınan kız veya erkek esirler, İslam dini esaslarına göre ve evin öz evlatlarından asla ayırt edilmeden, büyük bir sevgi ve şefkat içinde yetiştirilirler. Bir Türk'ün, memnun kalmadığı bir esiri tekrar satması ne görülmüş ne de duyulmuştur. Olsa olsa tehdit eder veya öz evladına yaptığı şekilde cezalandırır (Oliver, 106).

Hatta Türkler arasındaki sosyal sınıf farkının olmayışı, bu nedenden ötürü cariyeyle evlenebilme geleneği de yadırganmış ve anlaşılakta güçlük çekilmiştir. Buna, asalet olarak bakan Avrupa'nın nazarında sosyal statüsü eşit olmayan iki insanın evlenmesi -Avrupa'da alışık olunmadığından- onlara göre hayret vericidir.

Doğuştan asalet konusunda Avrupa'daki kanaat ve gelenek Türkiye'de bilinmediğinden Türklerin çoğu, esir kızlarla evlenmekte veya oğullarını esir kızlarla evlendirmekte hiçbir sakınca görmezler. Aynı şekilde kendi yetiştirdikleri, ahlak ve kabiliyetinden emin oldukları erkek esirleri de azat ederek onlara bol para ve makam sağladıktan sonra kızlarının en sevgilisini onlardan birine eş olarak verdikleri de çok görülmüştür (Oliver, 107).

Bir kimsenin cariye ile evlendiğine çok sık rastlandığının vurgulandığı seyahatnamelerde nikâhlı bir kadın ile cariye arasındaki tek fark şöyle izah edilir:

Nikâhlı kadın ile cariye arasında tek fark çeyizdir. Çünkü halayıkların hiçbirinin çeyizi yoktur. Evlenmek suretiyle kocasının evini idare etmek hakkına sahip olan kadın evdeki diğer kadınlar üzerinde hâkimiyet kurar, onları dilediği gibi ev işlerinde kullanır (Busbecg, 111).

"XIX. yüzyılın tam ortasında İstanbul'a ve Yunanistan'a gelen Stephan Olin, (Greece and the Golden Horn, New York 1854) esir pazarlarını da dolaşır. Burada 10-16 yaşlarında zenci kızlar ile Gürcü ve Çerkes kızları satılmaktadır. Ancak Türkiye'de kölelik Amerika'dakinden çok farklıdır ona göre. Olin şunları yazıyor: Azat etme din ve kanunlar tarafından özendirilir. Hatta o kadar yaygındır ki, aile boyu süren kölelik yok gibidir. Buna ilaveten zengin Türklerin satın aldıkları cariyelerden çocuk sahibi olunca, annelerinin özgürlüğe kavuşturulduklarını da düşünürsek böylesi bir köleliğin lütuf olduğu bile düşünülebilir" (Ayaşlı, 2013: 250-251). Sarayda ise padişahın çocuk sahibi olan ve hanedana şehzade veren bir kadının yeri çok daha değerli olur ve kudreti artar. Bu durumda sarayda da söz sahibi olduğu görülür.

Padişahın bir erkek çocuğu olan cariye, Haseki unvanı alır. Sarayda üstün bir mertebeye ulaşır, kendisine ayrı bir ev ve esirler verilir, büyük bir dikkat ve itina muamele görür. Harem içinde bir tür özgürlüğe sahip olur. Haseki, istediği zaman hünkârın huzuruna çıkabilir. Fakat oğlu ölürerse, alışılmış olduğu gibi Eski Saray'a (Topkapı Sarayı) gönderilmediği takdirde tekrar kadınlar arasına girer. Haseki ve kadınlardan esir olmayan cariyelere odalık denir. Bu sıfat "oda" kelimesinden geldiğinden anlamı kolay anlaşılır (Oliver, 35-36).

Odalık anlayışı ise anlaşılması ve izahı daha güç bir meseledir. Bir çeşit evlilik de sayılabilecek bu anlayış, bir bakıma sözleşmeli evlilik olarak seyahatnamelerde anlatılmıştır. Ancak çok yaygın olmadığı da belirtilir ve daha çok cariyeye karıştırılır.

Odalık alınanlara gelince, bunun birçok yolu yoktur. Kızlarını birine vermek isteyen ana ve babanın rızası alındıktan sonra kadiya başvurulur. Kadı, falan kişinin filan kızı karı olarak, kendisine ve ondan doğacak çocuklarına bakması için almak istediğini, kocanın birlikte yaşadıkları yıllarla orantılı olarak belirlenen parayı ödemek koşuluyla dilediğinde kızı geri gönderebileceğini kayda geçirir (Tournefort, 69).

Seyahatnamelerden ayrıca cariyeye sahibi olmanın Türklerde maddi imkânla ilgili olduğu gibi sosyal statü göstergesi de sayıldığı anlaşılmaktadır.

Bir Türk erkeği, karısına hizmet edecek birkaç esire sahip değilse gerçekten çok fakirdir. Bir Türk kadını da kocasının servetinin büyük bir kısmını kısa zamanda mücevhere çevirememişse gerçekten çok beceriksizdir, şeklinde algılanır (Oliver, 112).

1.4. Gayrimüslim Kadınlar

Seyahatnamelerde en az gayrimüslim kadınlara yer verilmiştir. Bunun en önemli nedeni seyyahların önemli bir durak yeri olan İstanbul'da daha çok Türk kadınlarını incelemek ve onlar hakkında bilgi toplamak istemeleridir. Gayrimüslim kadınlara dair bilgiler ise Osmanlı Devleti'ne bağlı çeşitli ada ve eyaletlerdeki kadınlara aittir. Bu kadınların, Türk kadınlarına göre daha serbest ve rahat oldukları anlatılır. Giyimleri, eğlenceleri, gezmeleri, süslenmeleri, kadın-erkek ilişkileri vs. hem daha farklıdır hem de Türk kadınlarındaki kapalı yaşam biçiminin onlarda olmadığı ifade edilir. Ancak verilen bilgilerin azlığından seyyahların daha çok Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türk kadınların hayatlarını merak ettikleri söylenebilir. Seyahatnamelerde yer alan bazı yerleşim yerleri ve bu yerlerdeki kadınların belli başlı özellikleri şunlardır:

Sakız kadınları: Kadınlar çok güzeldirler, devamlı başlarına taktıkları yaseminler kadar beyaz tenlidirler ve kadınları bu kadar güzel yüzlü olan diğer bir ülke görmedim. Onların elbiseleri güzel görünmelerine yardımcı olmaktadır, çünkü onlar her zaman çok temiz giyinirler, saçlarını beyaz bir örtü ile örtmektedirler; bütün bu süslerin yanında daha çekici olan onların esprisidir, bu neşeli ve şen espri onları yeryüzünün en hoş kişisi yapar. Sakız kadınları da Sakız erkekleri kadar dansı severler, her pazar ve bayramlarda erkekler ve kadınlar herkes, şehirlerde olduğu kadar köylerde de akşamdan başlayarak bütün gece dans ederler ve yeni gelmiş, hiç kimseyi tanımayan bir yabancı diğerleri gibi serbestçe buna katılabilir (Thevenot, 229).

Samos adası: bu adanın kadınları pasaklı ve çirkindir, ayda ancak bir kez beyaz çamaşır giyerler. Giysileri Türk usulü bir dolaman, kenarına sarı ve beyaz tülbent sarılmış kırmızı bir başlıktan oluşur; tülbendin ucu çift örgü yapılmış saçları gibi sırtlarına düşer; kimi zaman bu örgülerin ucunda beyazlatılmış bakır ya da düşük ayar altın pullardan oluşan bir zincir sallanır; zaten bu memlekette ayarı düzgün altın bulunmaz (Tournefort, 259).

Mark Twain de izlenimlerini anlattığı Türkiye Seyahatleri adlı eserinde Yahudi, Frank ve Ermenilerin ayrı ayrı mahalleleri olduğundan bahseder. Buralardaki gayrimüslim kadınları ise alımlı, becerikli ve bir o kadar etkileyici olarak tasvir eder.

Bu bayanlar çok hoş sohbetir ve bir yabancı onlara gülümsediğinde karşılık vererek gülümserler, biri eğildiğinde onlar da eğilir, onlarla konuşan olursa konuşmamazlık etmezler. Hiçbir önsöze de gerek yoktur bunun için. Hiç görmediğiniz bir kızla kapı önünde bir saatler boyunca rahatça sohbet edebilirsiniz, çok hoş vakit geçirirsiniz (Twain, 84).

Seyahatnamelerde seyyahlar, gezip gördükleri yerleri anlatmakta olduklarından daha çok dikkatlerini çeken şeylere odaklanmışlardır. Seyahatler de bu bakımdan seyyahlar tarafından ilgi uyandıran yerlere yapılmıştır. Bu anlayış, eserlerde daha çok Türk kadınlarının ve haremın anlatılması şeklinde kendini gösterir. Ancak Türk kadınları yaşadıkları her yerde özellikle giyimleri itibarıyla diğer halkların kadınlarından farklılıklar gösterir. Çok fazla gezmek ve sokağa çıkmak âdetleri olmamakla birlikte, çıkanları da çarşafı ve peçeli olarak iyice örttükleri belirtilmektedir.

Kadınlara gelince, İrapetra'da çok güzel hanımlar gördük; başka yerdekiler çirkindir; belleri çok ince olmasına karşın giysileri bunu hiç göstermez. Ege adalarındaki kadınlar şalvar giyer. Sokaklarda pek Türk kadınına rastlanmaz; rastlananların da yüzleri kapalıdır ve çarşafa sarınmışlardır (Tournefort, 90).

Sonuç

16 ve 19. yüzyılları arasındaki seyahatnamelerde kadın konusu dört temel başlık altında incelenmiştir. Eserlerde dağınık olarak ve yeri geldikçe verilen bu bilgilerden bu yüzyıllar arasındaki kadınlara ait bilgiler öğrenilmektedir. Kadınların yaşam biçimi, gelenekleri, inanışları, eğlenceleri gibi daha birçok konu hakkında bilgiler edinilmektedir. Bugün bile hâlâ kafa karıştıran ve kesin bir sonuca varılamayan bazı konularda -evlilik, boşanma vs.- seyahatnameler -her zaman gerçekçi olmasa da- aydınlatıcı bilgiler verebilmektedir. İncelenen seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki kadın algısı hakkında geniş bilgilere yer verilir. Ancak saray kadınları ve halk arasındaki Türk ve Müslüman olan kadınların yaşam biçimi en dikkate değerlerdir. Seyahatnamelerde Türk yaşamışında önemli bir yeri olan haremın gizliliğine dikkat çekilir ve gerek evlerdeki haremlikte gerekse saraylarda buralara ait fazla bilgi verilemez. O hâlde, günümüzde tamamen çarpıtılarak aktarılan harem hayatının anlatılanlarla hiçbir

bağının olmadığı aşikârdır. Bu açıdan bakıldığında bir toplumun kendi kültürü hakkında bilgi edinebilmesinde ona farklı bir bakış açısı sunan kaynaklara da ihtiyacı vardır. Bu kaynakların en önemlilerinden bir tanesini seyahatnameler oluşturur. Seyahatnameler, tarihi ve kültürel dokunun araştırılmasında dikkatle ele alınmalı ve incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- Altunbay, Müzeyyen (2013). "Pretextat Lecomte'un Tespitleriyle XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sanat ve Zanaatlar", *Türk Yurdu (Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı)*, Cilt 33, S. 310.
- Altunış Gürsoy, Belkıs (2013). "La Motraye Seyahatnamesi'nde Türkler". *Türk Yurdu (Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı)*, Cilt 33, S. 310.
- Ayaşlı, Yahya (2013). "Osmanlı Kadını, Köleler ve Hizmetçiler Hakkında". *Türk Yurdu (Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı)*, Cilt 33, S. 310.
- Busbecg, Ogies Ghselin de.(?). *Türkiye'yi Böyle Gördüm*. (Çeviren Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Davis, Fanny (2006). *Osmanlı Hanımı*. (Çeviren Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan, Sabiha (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Aydın Kadınlar Şair ve Yazarlar (1850-1950)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Faroqhi, Suraiya (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Gerlach, Stephan (2007). (Ed. Kemal Beydilli). *Türkiye Günlüğü 1573-1576. (1-2. Cilt)*. İstanbul: KitapYayınevi.
- Imber, Colin (2000). "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ınBehcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr". *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. (Ed. Madeline C. Zilfi). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ?, *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*. (Çeviren Aysel Kurutluoğlu). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Loti, Pierre (2002). *Doğu Düşleri Sona Eerken*. (Çeviren Faruk Ersöz). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Montagu, Lady Mary Wortley.*Türkiye Mektupları 1717-1718* (Çeviren Aysel Kurutluoğlu). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Oğuzhan Börekci, Ülkü Ayşe (2013). "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Hayatına İlişkin .bir Kadın eyyahın Tespitleri". *Türk Yurdu (Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı)*, Cilt 33, S. 310.
- Olivier, Antonie. *18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul*. (Hazırlayan Aloda Kaplan). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Ortaylı, İlber (2012). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Şahin, Gürsoy (2007). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*. İstanbul: Gökkuşbu yayınları.
- Taşçioğlu, Muhaddere (1958). *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*. Ankara: Akın Matbaası.
- Thevenot, Jean. *1656-1656'da Türkiye*. (Çeviren Aysel Kurutluoğlu). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Tournefort, Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi*. (Çeviren Ali Berktaş). (2005). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Twain, Mark. *Türkiye Seyahati*. (Çeviren Damla Aslı Altan). (2007). İstanbul: Yirmidört Yayınevi.
- Ünal, Mehmet Ali (2013). "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık". *Türk Yurdu (Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye Özel Sayısı)*, Cilt 33, S. 310.